

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

יצחק נבון – "סל תרבות" לאורך "כל הדרך" בירושלים

שכונת אוהל משה, זיכרון משה, מחנה ישראל, המוסדות הלאומיים- בית הנשיא- ביתו של נבון ברחוב ז'בוטינסקי - מקום קבורתו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל

"עם ישראל, שיהיה בריא, יוצאי 102 ארצות, דוברי 81 שפות. ואנחנו נחזיק מעמד ונתגבש לעם אם נהיה ברמה גבוהה בתחומי התרבות השונים, בזה ניבחן"

יוק נבון, בתוך [ויקיציטוט](#)

תחנות ואירועים בדרכו של יצחק נבון בירושלים, צייר: זאב (יעקב פרקש), מתוך: עיתון הארץ ובאדיבותו

תמונות צולמו ע"י הכותבים אלא אם צויין אחרת.

מאת: ליאור לוי וד"ר אורן תמם

עיבוד ועריכה: רונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

תשע"ז, 2017

רחוב הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054

אגף של"ח וידיעת הארץ – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים לאתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות שבו, הוא באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

פנימי, לא להפצה

יצחק נבון – "סל תרבות" לאורך "כל הדרך" בירושלים

שכונת אוהל משה, זיכרון משה, מחנה ישראל, המוסדות הלאומיים- בית הנשיא- ביתו של נבון ברחוב ז'בוטינסקי - מקום קבורתו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל

"עם ישראל, שיהיה בריא, יוצאי 102 ארצות, דוברי 81 שפות. ואנחנו נחזיק מעמד

ונתגבש לעם אם נהיה ברמה גבוהה בתחומי התרבות השונים, בזה ניבחן"

(יצחק נבון, בתוך [ויקיציטוט](#))

[יצחק נבון](#), מתוך: [ויקיפדיה](#)

סיפור חייו של [יצחק נבון](#) (1921-2015) שזור בסיפור קורותיה של מדינת ישראל ובירושלים. הסיור עוסק בחייו של יצחק נבון, שנולד בירושלים וגדל בה להיות פוליטיקאי, מנהיג ואיש רוח יוצר תרבות. ראשיתו של המסלול בנוף ילדותו של נבון בשכונת אוהל משה וסיומו במקום מנוחתו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל. המסלול עובר בשכונות ובאתרים בעיר שמבטאים ציוני דרך בחייו: בשכונות אוהל משה וזיכרון משה, שבהן עברה עליו ילדותו ושמנהן קיבל את השראתו למחזה המצליח שחיבר "בוסתן ספרדי"; בשוק מחנה יהודה ובבית הספר שבו למד במזכרת משה; במשכן המוסדות הלאומיים, שבסמוך להם פעל כמפקד המחלקה

הערבית בשירות הידיעות של "ההגנה" בירושלים בתקופת מלחמת העצמאות; בבית פרומקין, מבנה הכנסת הראשון, שבה שימש יצחק נבון שנים ארוכות מזכירו המדיני של דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון; בשכונת מחנה ישראל, שבה

התגוררו סבו וסבתו מצד אמו ושה נמצא המרכז העולמי למורשת יהדות צפון אפריקה; בביתו הפרטי ברחוב ז'בוטינסקי – משכן הנשיא שבימי כהונתו של נבון שימש לראשונה בתולדותיו בית משפחה; ובחלקת הקבר של יצחק נבון ושל רעייתו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל.

יצחק נבון נולד בבית מוסאיוף שברחוב יפו בשנת 1921 כבן זקונים למשפחה בת תשע נפשות. אמו, מרים בן-עטר, הייתה בת למשפחה ידועה שמוצאה במרוקו. ואביו, יוסף נבון, היה נצר למגורשי ספרד שהתיישבו בירושלים לפני כשלוש מאות שנים.

חייו של יצחק נבון שזורים בעיר ירושלים, שבה נולד וגדל ושבמוסדותיה התחנך. הוא נמנה על מגניה במלחמת העצמאות, היה מורה בבית ספר בעיר, שימש מנהל לשכתם של שני ראשי ממשלה, כיהן כשר חינוך ונבחר להיות נשיאה החמישי של מדינת ישראל. לצד פעילותו הפוליטית, היה נבון גם סופר ומחזאי מוכשר. בין יצירותיו המפורסמות בולט "בוסתן ספרדי", מחזה שתרם רבות לטיפול [שפת](#)

[על דרכו המיוחדת של יצחק נבון](#), חדשות השבת, יוטיוב

הלאדינו ותרבותה. יצחק נבון שייך לדור הנפילים שהקימו את המדינה, והיה מן המנהיגים שטובת הכלל והעם עמדה תמיד לנגד עיניהם.

בכתיבת הנחיית מסלול זה, הסתייענו רבות בארכיון נבון. תודתנו נתונה למנהלת הארכיון, הגברת תלמה הרפז-גלבוע, ולבנו של מר יצחק נבון, ארז נבון. אנו מודים להוצאת הספרים "כתר" שנתנה הסכמתה לצטט מתוך הספר האוטוביוגרפי של יצחק נבון "כל הדרך", ולארכיון עיתון "הארץ".

פרטי המסלול

משך המסלול: כ-5 שעות (ללא נסיעה).

אורך המסלול: 4.5 ק"מ (ללא הנסיעה להר הרצל).

נקודת התחלה: רחוב אגריפס 83.

נקודת סיום

אפשרות א': בית הנשיא, רחוב הנשיא 3.

אפשרות ב': הר הרצל, חלקת גדולי האומה (מצריך נסיעה מבית הנשיא להר הרצל).

מגבלות

- המסלול עובר בפאתיה של שכונה חרדית, בעיקר ברחוב ישעיהו. יש לכבד את רגשות האוכלוסייה המקומית.
- בשלב זה, הסיורים ב**מרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה ע"ש דוד עמאר** מתבצעים בקבוצות ובתיאום מראש.
- דגשי בטיחות**: יש לנקוט משנה זהירות בחציית כבישים.
- דרגת קושי**: בינוני, בשל ההליכה המרובה, בר-נגישות .
- ציוד מיוחד**: לבוש צנוע, בייחוד באזור שכונת מזכרת משה.
- אתרים בתשלום**: אין.

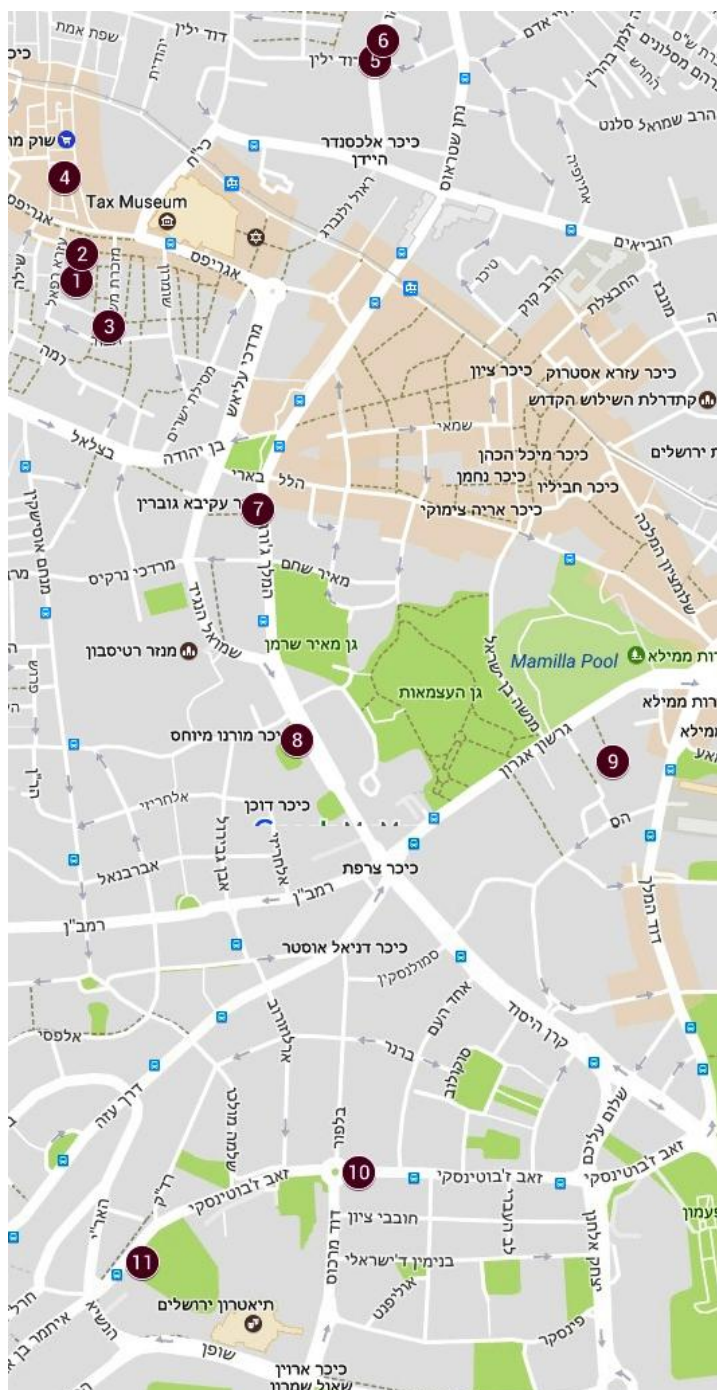
מסלול הסיור מתחיל בבית משפחת נבון (1) ברחוב הגלבוע 11. נלך ברחוב לכיוון צפון עד לגן הציבורי גן "הבושתן הספרדי" (2) ברחוב הגלבוע 9. מהגן נלך ברחוב הכרמל מזרחה ונפנה דרומה (ימינה) ברחוב מזכרת משה עד לרחוב ר' אריה לוי. נפנה מערבה (שמאלה) ברחוב ר' אריה לוי, ורחוב ר' אריה לוי 31 פינת רחוב אוהל משה נמצא בית הכנסת הגדול "אוהל משה" (3). נחזור על עקבותינו ונלך צפונה ברחוב מזכרת משה עד רחוב אגריפס. נחצה את רחוב אגריפס ונפנה בו לכיוון צפון-מערב (שמאלה). נפנה ברחוב עץ החיים צפונה אל שוק מחנה יהודה (4) ונחצה את השוק לרחוב יפו. נלך ברחוב יפו דרום מזרח (ימינה), במקביל למסילת הרכבת הקלה, עד לצומת הרחובות יפו וכי"ח. נחצה את הכביש ונלך ברחוב כי"ח לכיוון צפון. נחצה את הצומת הקרוב לכיוון צפון-מזרח (ימינה) לעבר רחוב הנביאים. נלך ברחוב זה עד לצומת המרומזר הבא ובו נפנה צפונה (שמאלה) לרחוב ישעיהו ונמשיך בו עד פינת רחוב ישעיהו ורחוב דויד ילין, שם, מול בית ספר "למל" עמד בית ספר "דורש ציון" (5), כיום שוכנים במקום מוסדות התורה "עץ החיים". בתום הביקור במקום, נחצה את רחוב ישעיהו לכיוון מזרח ונעמוד מול חזיתו המשומרת של קולנוע "אדיסון" (6), ברחוב ישעיהו 14 פינת רחוב סימה בליליוס. מכאן, נשוב ברחוב ישעיהו לרחוב הנביאים, נלך בו מזרחה עד לצומת המרומזר של רחוב הנביאים ורחוב שטראוס, נפנה דרומה (שמאלה) בצומת לרחוב שטראוס ובהמשכו ברחוב המלך ג'ורג' עד לבית פרומין – מבנה הכנסת הישן, מוזאון הכנסת (7) ברחוב המלך ג'ורג' 24.

נמשיך דרומה לרחבת בתי המוסדות הלאומיים (8) ברחוב המלך ג'ורג' 48 פינת רחוב קק"ל, שבו הכניסה למקום, ובתום הביקור נלך דרומה ברחוב המלך ג'ורג' לצומת רחוב גרשון אגרון ("כיכר צרפת"). נמשיך ברחוב אגרון לכיוון צפון-מזרח עד לפנייה דרומה (ימינה) לרחוב המערביים. ברחוב המערביים 13 נמצא המרכז העולמי ליהודי צפון אפריקה (9). נחזור על עקבותינו ל"כיכר צרפת" ונפנה לכיוון דרום-מזרח (שמאלה) אל רחוב קרן היסוד. נלך ברחוב קרן היסוד עד רחוב אחד העם, ובו נפנה דרומה (ימינה) לרחוב זאב ז'בוטינסקי, שם נלך מערבה (ימינה) אל ביתו של יצחק נבון (10) ברחוב ז'בוטינסקי 39. נמשיך מערבה ברחוב שבהמשכו נקרא רחוב הנשיא עד למשכן הנשיא (11) ברחוב הנשיא 3. כאן מסתיים המסלול הרגלי.

ניסע להר הרצל, אל חלקת קברם של יצחק נבון ושל רעייתו (12) בחלקת גדולי האומה. כאן מסתיים המסלול.

מפת המסלול

מתוך: גוגל המפות שלי

תיאור האתרים שבמסלול

בית משפחת נבון (1) רחוב הגלבווע 11 שכונת אוהל משה

אוהל משה היא אחת השכונות הראשונות שהוקמו מחוץ לחומות

ירושלים. השכונה נוסדה בשנת 1882 מכספי הקרן להנצחת **משה**

מונטיפיורי. השכונה יועדה לבני עדות המזרח. מרבית מבני השכונה נבנו

עד שנת 1890, והתגוררו בה 80 משפחות בקירוב. השכונה בנויה בצורה

ריבועית, וכך, קירות המבנה הפונים החוצה משמשים חומה לשכונה כדי

לספק לדיירים תחושת ביטחון והגנה. בחומה נקבעו שערים לכניסה.

חזית הבתים פנתה לחצר גדולה ובה הוקמו בורות מים לאגירת מי

גשמים.

בית משפחת נבון ניצב בצדו המזרחי של הרחוב בשכונת אוהל משה.

בפתחו של הבית, קבוע שלט ובו תמונת משפחת נבון. זהו בית קטן, צנוע

וחד-קומתי. כמו כל בתי השכונה, אף בית זה פונה אל החצר הפנימית.

משפחת נבון עברה אל שכונת אוהל משה כשמלאו ליצחק שלוש שנים. שכונה

זו הייתה לחממה עבורו ולכור מחצבתו. בה הוא גדל וממנה שאב את אהבתו

לשפת הלאדינו, לשירה, למטבעות לשון ואדם באשר הוא אדם. וכך תיאר

יצחק נבון את שכונת אוהל משה :

בתי השכונה היו צמודים זה לזה, אך בין שורה לשורה הותירו הבונים

מרחב מספיק לטעת גן ולחצוב בורות מים. במושגים של ימינו היה

בשכונתי משהו מן "המרכז הקהילתי", הכול הכירו את הכול, לעולם

אינך בודד. לא ביגונך ולא בשמחותיך... השכונה הייתה מקום אידאלי

ומוגן לילדים ולבני הנוער, ולמשחקיהם השונים. שום עגלה ושום

מכונית אינן יכולות להיכנס למתחם השכונה בגלל המבנה שלה. אין

דאגה בלב האימהות. ילדיהם ישתובבו ויחזרו הביתה עם חשכה...

בימים ההם עוד לא היו בבית חשמל גז או מקרר. אמא בישלה על פתילות או על

פרימוס. בבוקר אכלנו בדרך כלל לחם טבול בשמן זית עם פלפל אדום... את

התבשילים הייתה אמא מכינה לפי העונות. בעונת הבמיה הייתה יושבת ותולשת את

קצות הקטנית, מייבשת אותה על מפה, ולאחר שיבשה הייתה מכינה את התבשיל.

הגרועה בעונות הייתה זו של הארטישוקים. גם דוקרים וגם משחירים את הידיים...

את המים היינו שואבים מבור שהיה בחצר. בכל יום רחצנו את הידיים והפנים, אך

רק פעם בשבוע, ביום חמישי בערב, היינו רוחצים את כל הגוף בתוך פיילה גיגית מתכת גדולה שמולאה במים שחוממו מבעוד מועד.

אמא הייתה מקרצפת את הבית כל הזמן ומסיידת פחים שבהם הייתה מגדלת שיחי ציפורן, שושנים, נענע, יסמין, לואיזה ועוד. בפינת הבית עמד כד גדול שעליו היה פרוס בד ודרכו היינו יוצקים את המים ששאבנו מן הבור כדי לסנן מזיקים ותולעים ששרצו בו. (יצחק נבון, **כל הדרך**, עמ' 15-14, 19-18)

גן "הבוסתן הספרדי" (2), בין הרחובות הכרמל, החרמון והגלבוע

גן "הבוסתן הספרדי" נמצא בשכונת אוהל משה בקרבת בית הכנסת "אוהל משה", היה ידוע בשם "גן התות" בשל עצי התות

הגדלים בו. בחודש יולי 2005, הוסב שמו ל"גן **הבוסתן הספרדי**" על שם המחזה המפורסם שכתב

קטע קצר מתוך "**בוסתן ספרדי**", יוטיוב

הנשיא יצחק נבון. לפני כמה שנים, הוציאה עיריית ירושלים מהגן את המתקנים שהיו בו לרווחת התושבים והילדים ואף סילקה את כל פחי האשפה. סולן להקת "הדג נחש", שאנן סטריט, היטיב לתאר את מצב הגן בשיר "**גן התות**" שכתב, שיש בו מחאה על מצבו העגום של הגן: "זה הגן הקרוב, גן התות. רק לבוא אליו עולה לי בבראות." עצי הגן מוזכרים גם בשיריו של יוסי בנאי. יצחק נבון אמר על הגן שזהו נכס היסטורי וככזה יש לשמור עליו.

בית הכנסת "אוהל משה" (3), רחוב רבי אריה 31 פינת רחוב אוהל משה

בית כנסת "אוהל משה" החל להיבנות בשנת 1883, ובנייתו נמשכה שלוש שנים. בעיתון "החבצלת" מינואר 1887, מתוארת חנוכת בית הכנסת: "ביום רביעי החולף, יום שמיני לחנוכה, חגגו אחינו הספרדים תושבי הבתים

בית הכנסת "אוהל משה", צילום: דרור אבי, מתוך: **ויקיפדיה**

החדשים בחברת אוהל משה את חג חנוכת בית הכנסת החדש הנבנה שם... והבית כלול בהדרו ויופיו מרהיב עין רואיו". בבית הכנסת נשזרו

סמלים יהודיים, כגון סמלי השבטים וסמלים נוספים מעשי ידיו של האמן גרשון כוכבי. בית הכנסת ממוקם בקומה השנייה. חללי הקומה הראשונה שימשו חדרי לימוד לילדים, מקווה טהרה ומקום התנור השכונתי. היום, חלק מהחללים משמשים דירות להשכרה, וההכנסות משכר הדירה מוקדשות להחזקת בית הכנסת.

המבדיל בן קודש לחול, אברהם פררה, יוטיוב

משפחת נבון העדיפה להתפלל בבית כנסת זה, אף שהיה מרוחק מביתם, וזאת "לפי קביעת אבי, דומני בגלל החזן המהולל בורלא" (שם, עמ' 20).

שוק מחנה-יהודה (4), בין רחובות אגריפס ויפו

השוק החל להתבסס בשלהי התקופה העות'מאנית, בסוף המאה ה-19. סמוך לשכונת מחנה יהודה (הנקראת על שמו של יהודה נבון, בן דודו של אביו של יצחק נבון) היה שטח אדמה ריק בבעלות משפחת ולירו הידועה בירושלים. אל שטח זה התקבצו רוכלים מכפרי הסביבה למכור את מרכולתם. שוק זה מהווה את הברומטר של העיר, ובאמצעותו אפשר לחוש את המצב הכלכלי והביטחוני בעיר. היום, השוק עצמו משמש גם מקום בילוי, בייחוד בשעות הערב. לטענת ותיקי השוק, שינוי זה מאיים על צביונו של השוק.

שוק מחנה יהודה בראשית המאה ה-20, עיבוד התמונה: תמר הירדני

כך תיאר יצחק נבון את שוק מחנה יהודה:

אבא נהג לערוך את הקניות בשוק מחנה יהודה לפי הנחיותיה של אמא, אך לפעמים אני הייתי יוצא עם אמא לערוך את הקניות ומסייע לה עם הסלים. הכרתי כל דוכן

בשוק, ופינה חמה שמורה לו בלבי (שם, עמ' 14).

זה מקום שהייתי בו בנעוריי, מלווה את אמי או את אבי לשוק

או לפעמים הולך לבדי להביא מצרכים, פרות וירקות, בשר לאמי. אני התמחיתי באבחנה אם אבטיח הוא אדום או לא. וכמובן הכרתי את כל בעלי הבסטות השונות של הימים ההם, אבל זה כבר כמה זמן שאני לא הולך. אני לא קונה בעצמי. יש נהג שמוביל אותי, אז הוא קונה ומביא הביתה, גם הוא למד במשך הזמן. זה מקום שוקק חיים, זה במידה רבה דופק. (מתוך: "בגובה העיניים עם יצחק נבון", ריאיון מאת

רונית מזרחי ומושיק לוי, זמן ירושלים, nrg, 22.5.2009)

בית הספר "דורש ציון" (5), רחוב ישעיהו פינת רחוב דויד ילין, זיכרון משה

בית הספר "דורש ציון" בשנות החמישים של המאה ה-20, מתוך: ויקיפדיה

חלק מהמבנים של בתי הספר שבהם התחנך יצחק נבון כילד וכנער חמקו משיני הזמן וחלק מהם נהרסו. במקום זה, נתוודע ליצחק נבון התלמיד, שהיה למחנך ואף לשר חינוך. ננסה להציץ אל בית הספר "דורש ציון" שבו למד יצחק נבון, הנמצא מול בית הספר "למל". במבנה זה לומדות היום נערות חרדיות.

בית הספר "דורש ציון" הוקם בשנת 1866 ביוזמתם של שני אנשים: יצחק פראג אופטלקה, רב אשכנזי שאימץ אורחות חיים ספרדיים ואף את שפת הלאדינו, והנדבן רבי יוסף בלומנטל. בית הספר "דורש ציון" הועבר לשכונת זיכרון משה, בקרבה לבית הספר "למל". יצחק נבון נכנס לבית הספר כשמלאו לו שש שנים ושם למד מקצועות קודש לצד מקצועות חולין: אנגלית, מתמטיקה ומקצועות נוספים. יצחק נבון הרבה לתאר בספרו את חוויות הלימוד בבית ספר זה, חוויות שעיצבו את דמותו כמורה לעתיד ולימים כשר חינוך:

כמעט כל התלמידים בדורש ציון היו ספרדים ובני עדות המזרח. אך לא כך המורים. היה זה אוסף מרתק של אנשים... דיבורו של חכם קסטל התנהל בנחת, הוא התהלך בכבדות, מרשים במראהו, לבוש גלימה של חכם ספרדי עם אבנט ומשקפיים עבים. הוא לא חסך מאתנו עונשי גוף מידיו הכבדות. בעיקר בלחיים ובאוזניים. חכם קסטל לימד תורה עם רש"י. כשהגענו בספר בראשית לסיפור אדם וחוה, קראנו ברש"י כי הנחש נתאוה לחווה משום שעסקו בתשמיש המיטה. כולנו ילדים קטנים אך ערמוניים, ומפה לאוזן ידענו את הפירוש האמיתי של הביטוי. חכם קסטל לא שיער זאת. הוא הסביר כי הנחש התקנא באדם כי חווה עקרת בית טובה הייתה ומשמשת – דהיינו מסדרת – לו את המיטה. כולנו גיחכנו. בין המורים היה אדון כהן הצעיר... כבש לבנו בנועם הליכותיו ובמאור פניו. מפיו למדנו את השיר "פה בארץ חמדת אבות" שאותו כתב על הלוח. זה היה הדבר הקרוב ביותר לציונות שניתן לנו. השיר קיבל הכשר אולי גם בזכות המילים "פה תפרח גם שפת התורה". (יצחק נבון, **כל הדרך**, עמ' 25-27)

קולנוע "אדיסון" (6), רחוב ישעיהו 14 פינת רחוב סימה בליליוס

קולנוע "אדיסון" החל לפעול ולהקרין סרטים בשנת 1932 והיה בית הקולנוע השלישי שפעל בעיר באותה עת. שמו ניתן לו כמחווה לתומאס אלווה אדיסון, ממציא ידוע וממייסדי תעשיית הקולנוע. שמו של הקולנוע נזכר רבות במאבקי השבת שניהלו נטורי קרטא החרדים, ובראשם **הרב עמרם בלוי**, עם בעלי הקולנוע בשל מכירת כרטיסים טרם צאת השבת בניגוד להסכם שנחתם עם הציבור החרדי. במהלך המאבק, הוצת בית הקולנוע פעמיים.

בקולנוע "אדיסון" התרחש אירוע שבו היו מעורבים שני נשיאי מדינה עתידיים: **אפרים קציר** ויצחק נבון. אירוע זה מתואר בפרוטרוט בספרו של יצחק נבון.

בשנת 1942, הוטלה על יצחק נבון משימה ממפקדו בארגון "ההגנה": לפזר עצרת של התנועה הקומוניסטית שהתקיימה בקולנוע "אדיסון" באמצעות פצצות סירחון. אפרים קציר, לימים הנשיא הרביעי של מדינת ישראל, הוא שהעביר ליצחק נבון את

חזית קולנוע "אדיסון" כפי שנשתמרה לאחר הריסת הקולנוע, מתוך: ויקיפדיה

פצצות הסירחון, ונבון החביאן בכיס מעילו. וכך סיפר:

באולם כבר נכח קהל רב, ועל הבמה נישאו נאומים חוצבי להבות. התיישבתי להאזין בהמתנה לרגע הנכון. ברגע המתאים, כשכל הקהל היה מרותק לקטע נלהב במיוחד בדברי אחד הנואמים, שלפתי בהיחבא מכיסי את אחת הפצצות והשמטתי על הרצפה. ליתר ביטחון, דרכתני עליה בעקב נעלי ווידאתי שאכן נשברה. בתוך רגעים אחדים נישאה באוויר עננה מצחינה וצורבת. היושבים סביבי היו הראשונים שהרגישו בכך... כדי לא לעורר חשד התחלתי אף אני להחרות אחריהם ולהתלונן בקול רם. קמתי ממקומי ביחד עם כולם ובהמולה שהחלה להשתרר עברתי אל האגף השני של האולם. ושם שחררתי את המטען השני... השתלכתי בקהל היוצאים וחמקתי בשקט החוצה. בחוץ התקבץ קהל רב. אנשי משטרה, האחד בריטי השני יהודי והשליש ערבי, עמדו שם וניסו לסרוק את הקהל היוצא במטרה לאתר את האחראי לאירוע. חלפתי על פניהם כשלפתע קרא השוטר הבריטי, שאפו היה כנראה רגיש במיוחד: "stop! search this man! he smells dreadfully!". למזלי הרב לא טרחו השוטרים לחפש היטב בכיסי. אילו היו עושים זאת, היו מוצאים שם עדיין את צמר הגפן המרשיע ששימש לעטיפת הפצצות. במבט לאחור אינני יכול שלא לגחך לנוכח התמונה שבה מי שעתיד להיות הנשיא הרביעי של מדינת ישראל, אפרים קצ'לסקי (לימים קציר), מוסר למי שעתיד להיות הנשיא החמישי של מדינת ישראל, זוג פצצות סירחון כדי 'לפוצץ' אסיפה קומוניסטית. (שם, עמ' 44-45)

[בית פרומין](#), מתוך: ויקיפדיה

לאחר סגירתו של בית הקולנוע, עמד המבנה שומם במשך 11 שנה משום שבנו של בעל הקולנוע, משה מזרחי, התנגד עקרונית למכירת המבנה לעסקנים חרדים. לבסוף נמכר המבנה לחסידות סאטמר. המבנה עצמו נהרס, אך מאחר שהוכרז כמבנה לשימור, נשמרה חזית המבנה, בהתאם לחוק שימור אתרים. בית הקולנוע פעל עד שנת 1995.

[בית פרומין](#), מבנה הכנסת הישן (7), רחוב המלך ג'ורג' 24

כמי שהיה מזכירו של ראש ממשלת ישראל דוד בן-גוריון, בילה יצחק נבון לא מעט זמן במסדרונות בניין זה. לימים, היה לחבר כנסת עוד כשהכנסת פעלה בבניין זה.

[יצחק נבון עם דוד בן-גוריון](#) בישיבת הכנסת
ב-1973, אתר הכנסת

האדריכל ראובן אברהם תכנן את הבניין בסגנון הבינלאומי של שנות השלושים של המאה ה-20, והבניין נקרא על שם משפחת פרומין שהשקיעה בבנייתו. המבנה תוכנן להיבנות כבניין מגורים ובו חנויות בקומת הקרקע. בנייתו הופסקה במלחמת העצמאות. בשנת 1965, יצחק נבון, ממקימי מפלגת רפ"י, נבחר לכנסת השישית מטעם המפלגה. ב-1968 היה לחבר כנסת מטעם מפלגת העבודה.

כך תיאר יצחק נבון את תחילת עבודתו אצל "הזקן":

נחמיה ארגוב, מזכירו הצבאי הוותיק של בן גוריון, העביר לי "קורס" מזורז בכללי עשה ואל תעשה בעבודה עם בן גוריון: "כשהזקן מבקש משהו – עזוב מיד הכול ועשה מבוקשו, הוא אינו אוהב לחכות. היזהר! יש לו זיכרון של ברזל! הזקן שואל שאלות. אם אינך יודע להשיב, אל תתחמק ואל תענה. אמור איני יודע ורוץ לברר. אל תביא חצאי תשובות, אחרת תצטרך לרוץ מחדש. אצלנו עושים הכול: מגישים לו נייר ודיו, מוציאים ספלי קפה, מנקים האבק. אל יהא דבר מה למטה מכבודך! אל תשקר לזקן ואל תנסה לרמותו. אין רע בעיניו מן השקר. אם פעם יתפוס אותך בשקר אתה גמור! טעית? הודה! סרחת? ספר! טיפשים אינו אוהב, אבל שקרנים הוא שונא. יתר הדברים תלמד בעצמך במשך הזמן. ויש עוד משהו וזהו העיקר, אוהב אותו! בלי אהבה אי אפשר לעבוד אותו." (שם, עמ' 88)

[בניין המוסדות הלאומיים](#) (8) פינת הרחובות המלך ג'ורג 48 וקרן הקיימת לישראל

[בניין המוסדות הלאומיים](#), מתוך: [ויקיפדיה](#)

האדריכל יוחנן רטנר התחיל בתכנון המבנה בשנת 1927. המבנה יועד עבור שלושת המוסדות הלאומיים שסימלו את השלטון המתהווה של מדינת ישראל טרם הקמתה: הנהלת ההסתדרות הציונית, הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד. המבנים נבנו סביב חצר לשם יצירת חזית ממלכתית ולשם ניתוקם משאון הרחוב. יצחק נבון כיהן בתפקיד מפקד המחלקה הערבית באגף [הש"י](#)

(שירות ידיעות מודיעין) של "ההגנה" באזור ירושלים בשנים 1946-1948. משרדו היה ממוקם בקרבת בית המוסדות

הלאומיים (כנראה בבניין ההסתדרות הישן). שליטתו בשפה הערבית, שאותה למד בילדותו בשכונת [שייח' באדר](#), הלכה והעמיקה בלימודי שפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית. יצחק נבון היה מורה לערבית בבית ספר התיכון "בית הכרם" (הנקרא היום "ליד ה-"), בית הספר שבו גם למד. ידיעת השפה הערבית סייעה לו רבות בתפקידו זה: בביצוע האזנות לשיחות טלפון ובהפעלת סוכנים בקרב ערביי ירושלים והסביבה. אחותו של יצחק נבון, מזל לינברג-נבון, שימשה מרגלת מטעם המחלקה

האנגלית של הש"י ונהגה להעביר מברקים שהגיעו בדואר למפעיל שלה, זאב שרף. פעילותה זו לא הייתה ידועה לאף אחד, גם לא לבני משפחתה הקרובים, ואפילו לא לאחיה. במהלך תפקידו, הקים נבון יחידת מסתערבים, וזן החלה לאסוף מידע מודיעיני בשכונות הערביות השונות ברחבי העיר בשימוש בשפה הערבית:

עשיתי כמיטב יכולתי להכשירם לתפקידם המסוכן בזמן הקצר ביותר ובתנאים לא תנאים, אך רק כשהזדמן לי לצפות במסתערבים של הפלמ"ח... הבנתי עד כמה היחידה שהקמתי מוגבלת ביכולתה. בעיקר קינן בי ספק אם כל אחד מאנשי היחידה יוכל לעמוד בחקירה ארוכה בלתי שתיחשף זהותו. לערבים אוזן רגישה, אצלנו כל אדם מדבר עברית כמו שהוא רוצה וכפי שהורגל והכול כשר, אבל אצלם אין זה כך, מתוך שמיעת אוצר המילים וההגייה הנוהגת בפיו של אדם הם יודעים לשפוט אם הוא מהצפון או מהדרום, פלאח', בדואי או עירוני. שניים מאנשי, שאותם שלחתי לרגל במהלך תפילת יום השישי בהר הבית, כמעט ושילמו בחייהם כאשר אחד מהם פלט בלי משים מילה שאיננה רווחת בניב הפלסטיני. (שם, עמ' 50)

המרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה ע"ש דוד עמאר (9), רחוב המערבים 13, שכונת מחנה

ישראל

שכונת מחנה ישראל היא השכונה היהודית השנייה שנבנתה מחוץ לחומות העיר העתיקה (אחרי משכנות שאננים) והראשונה שהוקמה בידי תושבי העיר העתיקה עבור עצמם. את השכונה בנתה קבוצת יהודים יוצאי צפון אפריקה (מוגרבים), ובשלב מאוחר יותר עברו לפעול בה גם מוסדותיה של העדה בירושלים. על הקשר של משפחת נבון לשכונה אפשר ללמוד מתיאורו של יצחק נבון:

המרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה, מתוך: **ויקיפדיה**

כאשר בשנת 2011 הוקם בשכונה המרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה, הרגשתי, במידה מסוימת, כי אני סוגר מעגל: סבי, הרב יעקב בן-עטר, יצא בשליחות לצפון אפריקה כדי לגייס כספים להקמת בתי מחסה לעניים בשכונת מחנה ישראל, ודודי, שמעון בן-עטר, היה מזכיר ועד עדת המערבים במשך 40 שנה. לפיכך נעניתי ברצון כאשר פנה אלי חברי חיים כהן בבקשה לשמש נשיא כבוד של מרכז המנציח את תולדות היישוב היהודי במרוקו, מחזק את מורשתם של יהודי צפון אפריקה ומנחיל אותה לרבים, באמצעות מפגשי ספרות ועיון, תערוכות וערבי שירה ופיוט. (שם, עמ' 6)

המקובל חיים בן-עזר, יצחק נבון צאצא
שלו מצד אמו, באדיבות ארכיון יצחק נבון

אירוע ההשקה של ספרו האוטוביוגרפי של יצחק נבון "כל הדרך" נערך במרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה בירושלים. היה זה בסוף חודש יוני 2015. יצחק נבון הובא אז מבית חולים בכיסא גלגלים, והיה נרגש מאוד ממעמד השקת ספרו האוטוביוגרפי, שעליו שקד ועמל יותר מעשור עד הוצאתו לאור. היטיב לתאר זאת בנו ארז נבון בריאיון עמו: "אבא שלי חזר ובדק כל פסקה, לקח את הזמן. עד השנים האחרונות הוא התנהג ופעל כאדם צעיר לחלוטין, שמתעלם מהגיל שלו. אני מצביע על גיל 91 כנקודת הזמן שבה הוא פתאום הזדקן. מאז התחלנו להאיץ בו שיסיים את הספר."

אירוע ההשקה היה טקס מרגש ביותר, ובו חלקו ליצחק נבון כבוד רב אישי ציבור נבחרים, כמו נשיא המדינה ראובן ריבלין, ראש העירייה ניר ברקת, ועוד רבים וטובים אחרים.

יצחק נבון אושפז זמן מה אחרי השקת ספרו וסיים את חייו ביום ו', שישה בנובמבר 2015.

בית יצחק נבון (10), רחוב ז'בוטינסקי 39

בבניין צנוע זה, התגורר יצחק נבון לאחר שסיים את כהונתו כנשיא מדינת ישראל. למרות צניעותו של הבית, נערכו בו פגישות עם מנהיגים חשובים אל תוך הלילה.

עוד אפשר לראות בכניסה לבניין את עמדת השומר שהופקד על ביטחונו של נבון גם לאחר סיום תפקידו. בשנת 2007, שב נבון בן ה-86 אל ביתו בשעת לילה מאוחרת וכשנכנס לביתו הבחין בפורץ הישן שנת ישרים בספת הסלון הבית. המשטרה, שהוזעקה למקום התקשתה להקים את הפורץ, שכל בקשתו הייתה להמשיך ולישון.

"בית פתוח" בבית הנשיא יצחק נבון בחול
המועד סוכות, צילום: הרמן חנניה, מתוך:
ויקיפדיה

בית הנשיא (11), רחוב הנשיא 3

בתאריך 29 במאי 1978, כ"ב באייר תשל"ח, החל נבון בכהונתו כנשיא החמישי של מדינת ישראל, תפקיד שנשא עד 1983. רעייתו, **אופירה נבון**, בלטה לצדו בפעילויות למען הילד ולמען נשים מוכות. יצחק נבון היה הנשיא הראשון מבני עדות המזרח והיחיד שכיהן בהיותו אב לילדים קטנים. אחד משיאי כהונתו

היה ביקורו הממלכתי במצרים, שנערך בחודש אוקטובר 1980, שבמהלכו נשא את נאומו המרכזי בשפה הערבית.

בית הנשיא, מתוך: ויקיפדיה

משכן הנשיא, שנבנה בלב **שכונת טלביה**, החל לשמש כמשכן נשיאים בשנת 1971. היה זה במהלך כהונתו של הנשיא השלישי **זלמן שזר**. עד אז, בית הנשיא היה ביתם של הנשיאים: בית הנשיא **חיים ויצמן**, הנשיא הראשון, נמצא במכון ויצמן ברחובות, ביתו של **יצחק בן-צבי**, הנשיא השני, נמצא בשכונת **רחביה**, ברחוב אלחריזי, והוא חלק ממתחם יד בן-צבי. בשנת 1964 הוכרזה תחרות לתכנון משכן הנשיא. הצעתו של האדריכל אבא אלחנני נבחרה. המבנה כולל שלושה אגפים: אגף ייצוגי טקסי, אגף הלשכות ומשרדו של הנשיא ואגף מגורים. סמוך לשלושת האגפים האלה נמצא גן המשמש למגוון אירועים, ובו צומחת צמחיית ארץ ישראל.

בית הנשיא – חלונות ויטראז', צילום: בית השלום, מתוך: ויקיפדיה

בהיותו חבר כנסת, בשנת 1970, שוטט נבון בקרבת אתר הבנייה של משכן נשיא ישראל והתוודע לטעויות שבוצעו במהלך בנייתו. במכתב חריף שכתב ושלח אל האדריכל אבא אלחנני הלך נבון על כמה דברים: המבנה חופה באבני גרניט ולא באבן גיר ירושלמית; חלונות דירת המגורים של הנשיא צרים ואינם יעילים וסככת הבטון שנועדה לקבלת פני אורחים הבאים למשכן ארוכה ומיותרת. אלחנני לא נותר חייב והגיב במכתב חריף ואף הגיש תביעת לשון הרע. משנודע

לנבון כי אהוד, בנו של אלחנני, נהרג במלחמת יום כיפור, התנצל

יצחק נבון במכתב פומבי וכתב כך: "נאמר לי כי רבים מן המבקרים בו (במשכן הנשיא, מ"י) והשוהים בתוכו הביעו את דעתם כי המשכן יפה, מעורר כבוד ומתאים לייעודו הרם. הנני מביע אפוא את צערי אם בדברי ביקורתי על משכן הנשיא פגעתי שלא במתכוון במר אלחנני ובמוניטין שלו כאדריכל מפורסם ומכובד" (**חמש שנים בבניין השנא עליו: מלחמתו של יצחק נבון במשכן הנשיא**, מיכאל יעקובסון, xnet, 8.11.2015).

חלקת קבר הנשיא יצחק נבון ואשתו אופירה בחלקת גדולי האומה (12), הר הרצל

חלקת הקבר של יצחק נבון ורעייתו, צילום: איתי צורף, מתוך: ויקיפדיה

חלקת גדולי האומה **בהר הרצל** סמוכה לרחבת הקבר של חוזה המדינה בנימין זאב הרצל. הוחלט לקבור בחלקה זו מי שכיהנו בתפקידים אלו: נשיא מדינת ישראל, ראש ממשלה, יושבי ראש הכנסת ובני זוגם. הראשון שנקבר בחלקת גדולי האומה היה שר האוצר הראשון אליעזר קפלן, שנפטר בשנת 1952 בעת שהיה סגן ראש הממשלה. באותה עת, טרם נקבע מי זכאי להיקבר בחלקה

זו, והוא למעשה השר היחיד הקבור בחלקה זו שלא כיהן באחד משלושת התפקידים המקנים אפשרות להיקבר בחלקת גדולי האומה.

אופירה נבון לבית משפחת ארז נולדה בעיר תל-אביב בשנת 1936. היא למדה באוניברסיטת ג'ורג'יה בארצות-הברית לתואר שני בפסיכולוגיה והוסמכה לעסוק בשיקום. את יצחק נבון הכירה בבית הקפה "ורד" בתל-

אביב בעת ששהתה בארץ בחופשת מולדת מלימודיה.

העובדה שהיה מבוגר ממנה ב-15 שנים לא הפריעה לה לפסוק

במכתב לחברתה: "אני חושבת שפגשתי את הגבר של חיי". עם שובה ארצה, ביוני 1963, נישא הזוג.

אופירה הייתה אז בת 27.

מאז שנישאו, ניסתה אופירה נבון להרות שוב ושוב, אך בלא הצלחה. לבסוף אימצו בני הזוג את בתם נעמה. שלושה חודשים לאחר האימוץ, הרתה אופירה, וארז נולד.

בעת מגורי הזוג הנשיאותי במשכן, חלתה אופירה נבון במחלת סרטן השד. היא התמודדה באומץ עם מחלתה. התמודדות זו תרמה רבות להעלאת המודעות למחלה זו, והיא הייתה סמל עבור נשים רבות. אופירה נבון לא הסתירה את מחלתה ולא חששה להעלות את הנושא לסדר היום הציבורי, היא הרבתה לדבר בנושא ועודדה נשים להיבדק כדי לאפשר גילוי מוקדם של המחלה. אופירה נבון נפטרה בשנת 1993, כשהיא בת 57, ונקברה בחלקת גדולי האומה.

לאחר פרישתו מן החיים הפוליטיים, כיהן יצחק נבון כיושב ראש של כמה וכמה גופים ציבוריים: יושב ראש חברת "נאות קדומים", בקרבת יער בן שמן – שמורה המשחזרת את צמחי ארץ ישראל המוזכרים בתנ"ך ובתלמוד; יושב ראש האקדמיה למוזיקה ולמחול בירושלים; עד שנת 2015, עמד בראש הרשות הלאומית לתרבות הלאדינו; בנוסף, כיהן כנשיא כבוד של "קרן אברהם", שמטרתה לעודד דו-קיום יהודי-ערבי בישראל, וכנשיא מוסדות יד בן-גוריון.

[הספדו של יהורם גאון בהלווייתו של יצחק נבון, יוטיוב](#)

- מתתיהו, מרגלית (תשע"ד), "היצירה בלדינו", מאזנים, פז, 6, עמ' 28-30.
- נבון, יצחק (2015), כל הדרך, ירושלים: כתר.
- נבון, יצחק (2016), חיינו ויצירתו של הנשיא החמישי, תל-אביב: משכל ידיעות.
- סרוסי, אדווין (1999), "המוזיקה של השיר העממי בלדינו", פעמים, 77, עמ' 5-19.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- [איך נבחר יצחק נבון לנשיא מדינת ישראל, גילויים מאחורי הקלעים לכבוד יום הולדת 90](#) – כתבה בעיתון הארץ.
- [השקת ספרו האוטוביוגרפי של כבוד הנשיא החמישי](#) – כ-22 דקות, יוטיוב.
- ["חיים שכאלה"](#) – תכנית הטלוויזיה הכללית, כשעתיים, יוטיוב.
- [יצחק נבון](#) – "חדשות מן העבר", תכנית הטלוויזיה החינוכית, כ-16 דקות, יוטיוב.
- [יצחק נבון](#) – "שרגא בישגדא", תכנית הטלוויזיה החינוכית, כ-15 דקות, יוטיוב.
- [יצחק נבון ופועלו](#) – כתבה בעיתון הארץ.
- [יצחק נבון שב אל שכונת ילדותו אוהל משה](#) – מתוך התכנית "חלון לים התיכון", כ-23 דקות, יוטיוב.
- [נעים הליכות, במובן הנעים של המילה](#) – אורי סלעי, באתר nrg, 1 באוקטובר 2001.
- [קטע מתוך ההצגה "בוסתן ספרדי"](#) – כ-4 דקות, יוטיוב.
- [תום שגב מראיין את יצחק נבון](#) – בתכנית "היו ימים" של ערוץ הכנסת, כ-23 דקות, יוטיוב.